

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ

У статті простежено залежність концепції “людина – світ” від аксіологічної орієнтації людини; проаналізовано кореляцію понять “цінності”, “нормативність”, “оцінка”, їхню взаємодію та лінгвістичне вираження; а також зроблено спробу теоретичного лінгвістичного осмислення проблеми аксіологічності оцінного процесу у забезпеченні усіх сфер життєдіяльності індивіда та суспільства.

Ключові слова: оцінка, цінність, норма, пейоративні оцінні предикати, суб’єктивна оцінка, аксіологічна оцінка, універсальні та індивідуальні цінності.

В статтє прослежена зависимость концепции “человек – мир” от аксиологической ориентации человека; проанализирована корреляция понятий “ценности”, “нормативность”, “оценка”, их взаимодействие и лингвистическое выражение; а также сделана попытка теоретического лингвистического осмысления проблемы аксиологичности оценочного процесса в обеспечении всех сфер жизнедеятельности индивида и общества.

Ключевые слова: оценка, ценность, норма, пейоративные оценочные предикаты, субъективная оценка, аксиологическая оценка, универсальные и индивидуальные ценности.

In the article the dependence of the concept of “a man – the world” on the axiological orientation of a human is revealed; the correlation between the concepts “values”, “standard”, “evaluation”, their interaction and linguistic expression are analyzed; as well as there has been made an attempt of theoretical linguistic understanding of the problem of axiological evaluation process to ensure all the life spheres of the individual and society.

Key words: evaluation, value, standard, pejorative evaluation predicates, subjective evaluation, axiological evaluation, universal and individual values.

Оцінна діяльність, будучи невід’ємною частиною пізнавального процесу, вважається значущою у зв’язку з тим, що зумовлює інтенсивність дії адаптивних механізмів людини в її пристосуванні до навколишнього середовища, як природного, так і соціального. Актуалізація оцінної діяльності може бути вербальною і невербальною.

Мова як знакова система-репрезентант за визначенням повинна включати одиниці номінації оцінної діяльності та одиниці її вираження.

У своєму ставленні до світу (і до себе в цьому світі) суб’єкт оцінної діяльності має діапазон, який визначається межами абсолютних оцінних предикатів “добре” – “погано” (аксіологічна оцінка) і “знати” – “гадати” (епістемічна оцінка).

Оцінний компонент відіграє важливу роль у класифікації емоцій. У багатьох концепціях, як філософських, психологічних, так і власне лінгвістичних, оцінний компонент лежить в основі розподілу предикатів емоційного стану на позитивні та негативні. Мовна оцінка залежно від її природи і характеру може бути наступною: меліоративною (позитивною), пейоративною (негативною) та нейтральною (нульовою).

Меліоративна та пейоративна оцінки розглядаються як протилежні відносно якоїсь нульової оцінки, яка виступає точкою відліку у процесі оцінної кваліфікації об'єкта.

Актуальність даного дослідження визначається насамперед аксіологічністю оцінного процесу у забезпеченні усіх сфер життєдіяльності індивіда та суспільства. У зв'язку з цим постає необхідність теоретичного лінгвістичного осмислення проблеми мовної презентації пейоративних оцінних значень.

Об'єктом дослідження виступають оцінні предикати, які передають пейоративні значення.

Предмет дослідження складають семантика і прагматика пейоративних оцінних предикатів.

Становлення системної парадигми дослідження мови, визначення форм мовних одиниць і специфіки категоріальної організації створило умови для подальшого вивчення механізмів функціональної варіативності і комбінаторики, які забезпечують перехід від значення до змісту та його конотативному розширенню. Таким чином відбулося втілення трихотомії “мова – мовлення – мовленнєва діяльність”, позначеної у концепції Ф. де Соссюра [1].

Дві останні складові являють собою актуалізацію мовної системи, тобто в аналіз входить “людський фактор” [2; 3]. Перехід від вивчення значення до вивчення змісту позначив важливість прагматичних показників для створення акту комунікації та висунув у якості одного із важливих аспектів ціннісну орієнтацію “користувача” у реалізації усіх функцій мови – номінативної, комунікативної, когнітивної та мислетворчої [4; 5]. Особлива увага до “людського фактору у мові” показує, що людина називає об'єкт (дію, ознаку) та одночасно – експліцитно чи імпліцитно – встановлює його значимість для задоволення власних життєвих потреб. Особливий акцент у цьому плані робиться на розмежування дескриптивного та оцінного у вербалізації пізнавальних прийомів [6; 7; 8: 69].

Необхідність філософського осмислення ціннісного ставлення людини до явищ дійсності, понять, пов'язаних зі змістом її життєдіяльності та історії людства в цілому, а також ціннісного підходу до встановлення критеріїв доброго, прекрасного, належного, святого в культурі, поведінці та житті – фізичному та духовному – поклало початок розвитку аксіології як абстрактної філософської теорії цінності та оцінки.

Відображення дійсності у людській свідомості відбувається у формі пізнавальних та ціннісних суб'єкт-об'єктних відношень. Теорія ціннісного відношення має велике практичне значення, що обумовлено нагальною потребою оцінювати адекватно інтересам людини, встановлювати критерії оцінки, визначати шкалу відліку цінностей життя і культури індивіда та соціуму.

Цінностями вважаються будь-які явища дійсності, які є індивідуально, соціально чи культурно важливими [9: 765]. Природно, що залежно від культурних, моральних, етичних норм певного соціуму це поняття отримало неоднозначні тлумачення, так само, як і інше базове поняття у цій сфері – поняття норми [8: 69].

Згідно з традиційною точкою зору нормативна картина встановлюється на основі стереотипного уявлення про явища і процеси реальної дійсності [7], а також типових соціальних зв'язків та відношень, характерних для більшості представників певного класу чи соціальної групи і схвалених ними [10].

У процесі пізнання об'єктивної картини світу значення (цінності) знаходять своє відображення у формі оцінок – суб'єктивних переживань, уявлень людини про об'єкти

чи явища матеріального світу, понять про закони об'єктивного існування. Оцінка може передаватися у почуттях та емоційних реакціях (захоплення, здивування, відраза).

В межах теорії цінностей важливо розмежувати поняття цінності та оцінки. Вважається, що цінності є об'єктивними та незалежними від людини, її розуму, історії та дійсності, оскільки вони народжені цими універсальними поняттями. Індивід об'єктивно ставиться до соціуму, а соціум, у свою чергу, об'єктивно ставиться до індивіда, як частини цього соціуму. Історія є об'єктивною по відношенню до дійсності та особистості, яка в ній живе; дійсність і людина є також об'єктивними по відношенню один до одного [11: 3]. Іншими словами, виникнення цінностей відбувається лише у сукупності об'єктивних факторів, де ці цінності власне стають об'єктивними по відношенню до індивіда та соціуму.

Розум бере участь у формуванні уявлень про цінності. Вони осмислюються, усвідомлюються як норми. Нормативність вносить об'єктивний зміст у цінності. Об'єктивність і нормативність роблять цінності універсальними. Цінності стають фактом свідомості індивіда чи соціуму тільки в результаті їх присвоєння чи індивідуалізації в актах сприйняття, осмислення, оцінки і визнання. Ціннісними відношеннями пов'язані загальні системи у суспільстві. Кожна система має ціннісне значення для іншої системи чи систем, ту особливу цінність, без якої вони не можуть функціонувати.

Важливою умовою формування та функціонування концептуальної основи системи цінностей є базові цінності. Усі базові цінності є соціальними, оскільки вони обумовлені інтересами, потребами, поглядами індивіда і соціуму. Сукупність соціальних базових цінностей створюють соціально-політичні та громадянські цінності (свобода, рівність, право); моральні (совість, честь, порядність); етичні (активність, цілеспрямованість); політичні (здібність управляти, виконувати, вирішувати); пізнавальні (інтелектуальність, інтуїція); суспільні (мир, порядок, стабільність); цінності цивілізації, окремих епох, культури [8: 70–71].

Класифікація цінностей існує і в лінгвістичній аксіології. Тут, зокрема, пропонується розрізнити цінності прагматичні і цінності відносні (до останніх відносять трансцендентні або метафізичні, вітальні, естетичні, етичні, пізнавальні, а також цінності сприйняття), причому обидві групи цінностей можуть бути як позитивними, так і негативними [12: 41–42].

Особливе місце в класифікації цінностей необхідно відвести цінностям загальнолюдським. Загальнолюдська цінність “золотого правила моральності” (“Не роби іншому того, чого не бажасш сам собі”), як і біблійних заповідей, полягає в тому, що вони являють собою умову для щасливого існування будь-якого суспільства. Цінність цієї заповіді не міняється, не дивлячись на те, що її часто порушують. Порушення її призводить до біди для людства, що і доводить її загальнолюдську значимість. Цінність біблійних заповідей визначається, звичайно, не їх божественним походженням. Власне їхня поява, перш за все, і є результатом спостереження, осмислення, типізації життєвих ситуацій, визначення оптимальних умов, які зводяться до норми.

Оцінка вважається висловлюванням про цінності. Власне термін “цінність” може отожднюватися з терміном “позитивна цінність” чи “добро”. Предмет вважається цінним у тому випадку, якщо він є добром, об'єктом позитивного інтересу, прагнення чи бажання.

Цінність як момент практичного взаємовідношення між людиною та світом може характеризуватися з якісного та кількісного боку. За деякими визначеннями цінності можуть

поділятися на позитивні, негативні і нульові [13: 90]. Явища, які сприяють суб'єкту у виконанні програми його життєдіяльності, мають позитивну цінність. Негативну цінність мають явища, які перешкоджають його життєдіяльності і виступають причиною його загибелі.

Універсальне вживання слова “цінність” пов'язане з уявленням про що-небудь позитивне. Проте реальна суперечливість явищ для життєдіяльності людини потребує такого поняття, як негативна оцінка.

Використання понять негативної оцінки дозволяє взяти до уваги той факт, що такі явища і процеси, як епідемії, катастрофи, природні лиха, економічні кризи, війни є негативними факторами розрухи та загибелі [13: 91].

Серед нескінченної кількості оточуючих людину явищ є такі, взаємодія суб'єкта з якими відсутня взагалі, або вона настільки слабка, що цінність подібних об'єктів дорівнює нулю. Вони є ціннісно нейтральними [13: 90].

Отже, ототожнення цінності з ціннісним об'єктом, явищем чи подією, яка виступає носієм цінності, не завжди є правильним, оскільки цінність не є природним явищем предметів. Проте цінність нерозривно пов'язана зі своїм носієм.

Різниця між цінністю і оцінкою полягає в тому, що цінність є трансцендентною, у той час як оцінка залежить від зміни формацій, еволюції думки, зміни відношень у суспільстві. Для прикладу, цінність людського життя безперечно в часі. Сьогоднішня ситуація в суспільстві знецінює цю цінність у нашому осмисленні та сприйнятті. Змінюється основа оцінки, і відбувається зсув ціннісної шкали. Зміщення шкали цінностей призводить до ціннісної дезорієнтації та виникнення антицінностей, тобто того, що протистоїть цінностям: зло, неподобство, несправедливість.

Ціннісні уявлення та принципи певним чином виражаються у мовних формах. Насамперед – це оцінні висловлювання, які передаються відповідними за структурою цій формі мовними одиницями – реченнями. Оцінний зміст, насамперед, міститься в лексичних одиницях [8: 72], наприклад:

1) в українській мові: “Йди від мене, нешасний, бо як заїду палигою – знатимеш” (М. Левицький);

2) в англійській мові: “I usually don't like mouthy women, but you've got a tongue like a whip, my lady. It can cut a man clear down to the bone” (К. Сміт);

3) в російській мові: “Добре, сынку! Вот так колоти всякого, как меня тузил; никому не спускай! А все-таки на тебе смешное убранство: что это за веревка висит? А ты, бейбас, что стоишь и руки опустил? – говорил он, обращаясь к младшему, – что ж ты, собачий сын, не колотишь меня” (М. Гоголь).

Дані приклади підтверджують конотативне навантаження лексичних одиниць, що містять негативне оцінне значення, яке у трикомпонентній структурі суб'єктивної оцінки посідає на аксіологічній шкалі діаметрально протилежну позицію щодо позитивної оцінки. Подібно до позитивного, негативне оцінне значення може бути реалізоване самостійно як пейоративність.

Узагальнюючи зазначене вище, можна твердити, що, по-перше, відношення у межах “людина – світ” базуються на аксіологічній орієнтації людини, яка сприймає світ; по-друге, ставлення людини до світу речей, явищ та предметів визначається існуючою на

певний момент та прийнятою суспільством шкалою оцінок; по-третє, загальнолюдські цінності є незмінними, універсальними, а індивідуальні – рухомі. Цінність є неградуованим поняттям, у той час як шкала оцінок має два полюси, які виражаються в абсолютних аксіологічних предикатах “добре” та “погано”.

Варто визначити, що оцінні поняття вважаються в філософії полярними. Добре та погане визначаються через властивості бажання та відрази. Добре розглядається як бажане, а погане – як небажане. Поняття бажання та відрази можна зіставити з хорошим та поганим. Відраза стосується теперішнього, а можливо і минулого; бажання, більшою мірою, пов’язане з майбутнім. Відносність даного концепту обумовлена визначенням хорошого через модус бажання. Це свідчить про суб’єктивність при вживанні оцінних слів.

Категорії “хороше” та “погане” ототожнюються з поняттями “добро” і “зло” і розглядаються як відношення до задоволення та страждання. “Добром” називають те, що викликає або збільшує задоволення, або ж те, що зменшує страждання. “Зло” вважається здатним позбавити людину усіх благ, зменшити задоволення та спричинити страждання.

Отже, зіставлення розглянутих концепцій дозволяє зробити висновок, що аксіологічні поняття не є дескриптивними, вони – відносні, тобто їхні значення залежать від типу об’єктів, від характеру їх порівняння та інших екстралінгвістичних чинників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр / ред. Р.И. Шор – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 272 с.
2. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление / Б.А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – 247 с.
3. Телия В.Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и ее прагматическая ориентация / В.Н. Телия, Т.А. Графова, А.М. Шахнарович // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. – М. : Наука, 1991. – С. 5–36.
4. Никитин М.В. Заметки об оценке и оценочных значениях / М.В. Никитин // Studia Linguistica. Когнитивно-прагматические и художественные функции языка. – СПб. : Тригон, 2000. – № 9. – С. 7–22.
5. Трунова О.В. Природа и языковой статус категории модальности (на материале английского языка) : учеб. пособие / О.В. Трунова. — Барнаул – Новосибирск : Изд-во БГПУ, 1991. – 130 с.
6. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка, событие, факт / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
7. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
8. Коваленко Е.В. Аксиологический аспект отношений «человек – мир» / Е.В. Коваленко // Язык и мировая культура : Взгляд молодых исследователей : материалы VI Региональной научно-практической конференции. – Томск : Изд-во Рау Ш мбХ, 2006. – 4.2. – С. 69–73.
9. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 839 с.

10. Бабаева Е.В. Дискурсивное измерение ценностей : монография / Е.В. Бабаева. – Волжский: Филиал ГОУ ВПО «МЭИ (ТУ)», 2003. – 102 с.
11. Кравченко И.И. Политические и другие социальные ценности / И.И. Кравченко // Вопросы философии. 2005. – № 2. – С. 3–16.
12. Вендина Т.И. Семантика оценки и ее манифестация средствами словообразования / Т.И. Вендина // Славяноведение. – М. : 1997. – №4. – С. 41–42.
13. Коваленко Е.В. Аспекты изучения оценки / Е.В. Коваленко // Современные лингвистические теории : проблемы слова, предложения, текста / Вестник ИГЛУ. Серия Лингвистика ; под ред. проф. М.В. Малинович. – Иркутск : ИГЛУ, 2006. – №5. – С.87–96.